

קונטרס

צדיק יבחן

בענין אות צ' ביו"ד הפוכה

**[עיונים במכתבי מרן החזו"א זללה"ה
והערות על קונט' פשר חזון שי"ל כעת]**

מודיעין עילית - שבט תשע"ו

קונטרס צדיק יבחן

אודות הקונט' פשר חזון - צורת אות צ'

אקדמות מילין:

הנה מודעת זאת פרשת גדולת מרנא החזו"א זצללה"ה אשר מסר נפשו על עמל התורה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא ולהורות את בני"י את המעשה אשר יעשון ולולא הוא כבר כמעט נשתכחו הרבה גופי תורה והלכות חמורות מישראל ושמעתיה בפומן כל יומא, ואך למותר הוא להעיד על אור השמש בצהרים כמובן.

וכידוע דרכו בקדש היתה לעיין בכל כחו בדברי הגמ' והראשונים ולהוציא הלכה מדבריהם ופעמים רבות לא נרתע מלחלוק על גדולי הפוסקים כפי שעלה בידו בעומק עיונו הכביר, ומובן שבכמה ענינים לא נתקבלו דבריו אצל כלל הציבור הרגילים להמשך אחר רבותינו הפוסקים כמקובל מדורי דורות ונהרא נהרא ופשטיה.

ולכן יש לתמוה האם ממדת החכמה היא להתפס בזמננו דווקא לא' הענינים היותר פלאיים במשנתו והוא החומרא לפסול אות צ' ביו"ד הפוכה, אשר בדבר זה נכנס להורות הלכה נגד גדולי האחרונים אשר מפייהם אנו חיים ונגד מנהגם בקדש של רבבות אלפי ישראל, ואשר הוא עצמו תכריה לגזיזה כמ"פ וסתר דבריו הן בכתב הן בע"פ, ובפרט אחרי שבזמננו נתבררו הרבה עובדות שלא כפי שסבר רבות מהנחות היסוד שלו נסתרו - חלקם עוד בחייו.

והרי לגבי כתיבה לכתחילה לבני אשכנז שכתבו מדורות כהב"י הלא א"צ לכל הדיון ובדאי שצריכים לנהוג כפי שנהגו תמיד ולמה להם לשנות, ומי שמנהג עדתו ואבותיו לכתוב כהאר"י הרי גם מרן החזו"א הסכים שלא צריך לשנות, ומי שהוא מבני אשכנז אלא שנזדמנו לו סת"ם בצ' הפוכה ורוצה לסמוך על כל גדולי הדורות שהכשירו סת"ם ספרדיים ועל הפמ"א והנו"ב והחת"ס וכל גדולי הספרדים שבכל הדורות שהכשירו צ' כזו ועל קדש הקדשים האר"י שהורה לכתוב בדווקא כן מי ימחה בידו.

ואם הרבנים הגאונים תלמידי החזו"א ממשיכים להורות **לפסול** יו"ד הפוכה [ולא רק להעדיפה לכתחילה] למרות כל מה שנעברר בזה לא ידענא מה אידון בה ולא להסכמתי הם צריכים, אבל הוצאת הדיון הזה שוב לרה"ר - על כל הטעם הרע שזה מעלה בפי רבבות יראים ושלמים - בהתעלמות מכך שהרבה מדבריו של החזו"א בסוגיא זו מוקשים ומחודשים אין נראה שיש בה כבודו של מרן החזו"א וספק גדול אם במתיבתא דרקיעא יתיב איהו וחדי מ'בירור מקחו' הזה.

ומ"מ כיון שבאו הדברים לידי כך מצאתי לנכון לרשום מה שיש להעיר על הקונטרס הנזכר, הן במה שכתבו לישב דברי החזו"א והן בהבנתם וביאורם בדבריו, ואגב אורחא הרחבתי מעט במו"מ גם בדברי מרן החזו"א עצמו ובבירור שיטתו. ומהשי"ת אשאל שלא נכשל בדבר הלכה ושלא יצא מכשול מתח"י ח"ו למעט כבוד התורה כי לטובה כוונתי - תורה היא וללמוד אנו צריכים.

א [בדברי הזוהר:

הנה הראיה שהובאה ברורה שמבואר בפשטות בזוהר שעיקר צורתה של צ' שהיו"ד שע"ג הנ' פניו לאחור ולא פנים בפנים וזו צ' סתם שבאה לפני הקב"ה לברוא בה העולם, ומ"ש שם שעתיד הקב"ה לנסרה ולעשותה פנים בפנים אין מבואר מתי יהיה ואם תשתנה אז צורתה גם למעשה, ועכ"פ אי"ז נוגע לצ' של כתב הב"י שאינה פנים בפנים כמו שהקשה החזו"א על הרמ"ז, כך שבפשטות יש ללמוד מהזוהר שההפוכה היא הצורה העיקרית.

ומה שהשיב החזו"א שזהו רק צ' שקודם בריאת העולם ובעולם המחשבה והאצילות ושהכתיבה שבעולם המעשה שלנו היא דבר אחר וע"פ הב"י היא כזו שלא הוזכרה כלל בזוהר, הם דברי דיחוי למה שרצו להכריח מהזוהר לכתוב כן [ואפשר שכן סבר הגר"א ושאר גדולים שלא שינו], אך לכאורה עדיין יש כאן ראייה גדולה עכ"פ שגם זה כשר, שאין מסתבר כלל להחשיבו שינוי צורה הפוסל כשדווקא צורה זו מוזכרת בזוהר כסתם צורת צ', ועוד: הרי אין לנו שום ראייה לפסול מלבד מה שקיבלנו שיש כאן י' והנה גם הזוהר מזכיר י' ומפרש שהיא הפוכה.

ומה שכתבו בעלי הקונט' בהערה ט"ז שלאחר התיקון הכוונה לאחר בריאת העולם ולפ"ז יש לשאול על האחרונים מה טעם לכתוב בצורה שאינה קימת וכו' לא ידעתי מנין להם כ"ז והיכן זה רמז בחזו"א שמחלק לגמרי בין האותיות של עולם המחשבה לבין ההלכה למעשה - ולא בין קודם התיקון לאחריו - ומעורר בעצמו שכתב הב"י אינו גם כצורה שלאחר התיקון. ואולי באו בסוד ד' ונימוקם עמם אבל אי"ז נוגע למה שדן בו החזו"א וכנ"ל.

ב] בדעת הברוך שאמר:

הברוך שאמר שהזכיר החזו"א במכתב ב' שזכה חלקו בהלכות אותיות הוא האחרון שהביא הב"י [ולא כמ"ש בהערה ל"ט] וכידוע היום שהוא לה"ר יו"ט ליפמן מילהויזן, ועליו כתב שכתב ע"פ מקורות בש"ס ופוסקים. ובארבעת המכתבים הראשונים [וכן במכתב ז' וט'] לא הביא ממנו החזו"א אלא זאת שלא הזכיר שתי תמונות בצ' ולכן כתב עדיין בלשון ספק שאין הכשרו מוכרע [ובחינים הסתבכו בזה בהערה ד' ובעוד מקומות].

אבל במכתבים ה' ו' וח' כבר ראה החזו"א דברי ה"ר שמשון ברוך שאמר [המכונה 'הראשון'] בעל ההגהות לתיקון תפילין שפוסל הצ' שעשו הסופרים בימיו, ולכן כתב כבר בתוקף יותר שהוא לעיטובא ובטלה דעתם של האחרונים וכו'. אך ההגהה הנ"ל מפורש שהיא מדעת עצמו של ה"ר שמשון ולא הביא שהסכימו עמו בזה כמו בענינים אחרים שם.

ואנכי לא ידעתי מנ"ל למרן שיש לר"ש ברוך שאמר סמכות של 'ראשון' שא"א לחלוק עליו, ולכאורה מ"ש מהר"ל שהתיקון תפילין הוא חיבור בר סמכא כי מאד דקדקו המחבר והמגיה אינו מחייב שכל סברותיו של האי גברא רבא הם הלכה פסוקה, ולמה לא נלמד מרוב הכ"י הנמצאים מדורו ואחרי דורו ב' הפוכה שלא נתקבלו בדבריו בזה ונחזיק כולם לטועים מפני דעת יחיד שלא מצאנו לו חבר מגדולי הדור שעורר על מכשול זה [והחזו"א עצמו מבין בדבריו שלא היה לו כח לבטלו ואף שבענינים אחרים שעורר מעיד שהצליח והסכימו עמו הגדולים, וראיתי מביאים שגם תלמידו הא"ב שבב"י חולק עליו בכמה פרטים - כך שאין לומר שבני אשכנז קבלו כל פסקיו].

וכ"ז אילו היו דבריו להדיא על יו"ד הפוכה, אבל כבר העירו רבים שדבריו מתפרשים יותר על צורה אחרת וכלשוננו 'שאינו עושין שום רגל ליו"ד' רק היו עושים ראש לבד, ואילו י' הפוכה לא הזכיר וכנראה לא הכיר, וכיון שאינו מוכרח שהיה פוסל יש לנו להשוות הדעות כמובן.

ומה שהביאו בהערה קי"א שטעמי הפסול שכתב שייכים גם בזה אינו מוכרח כלל, שהוא נקט הלשון לפי מנהגו ב' ישרה והסביר שבצורה ההיא חסר הדיבוק מימין ודבוק שלא כדת משמאל, אבל אם יש יו"ד גמורה אלא שעומדת בהיפוך אין בדבריו סיבה לפסול, ובודאי יתכן שאילו ראה שיש ספרי דווקא כותבים לכתחילה ב' הפוכה ושהוא נכון ע"פ סוד היה מזכיר גם תמונה זו להכשיר אלא שלא באה לידי כלל.

גם מה שכתבו בהערה קי"ג שמהוכחתו מספר הבהיר שצריך יו"ד מוכח שדעתו לפסול משום שינוי צורה, איפכא מסתברא שמזה מוכח שכל כוונתו לאפוקי מאלו שאין עושים כלל רגל ואין כאן יו"ד, אבל לצורת עמידת היו"ד א"א להוכיח כמו שאין להוכיח מספרי הקדמונים שכתבו שצורת הד' שני ווין וצורת הה' ד"י וצורת הפ' כ"ו שהכונה לו' או י' ישר כמובן.

ואחר שלא באה לידינו התייחסות מהחז"א לנידון זה אם אפשר שאי"ז כלל כוונת הב"ש, ועכ"פ כבר אין לנו הכרח שפסק האחרונים היה בהעלם דבריו, ובצירוף משנ"ת אודות סמכות הגהותיו של ה"ר שמשון [שלא ראה הב"י כלל] והתקבלות דבריו, כמדומה שיש לנקוט שאין ספק דעת יחיד מכרעת נגד הוראת האריז"ל וכמעט כל גדולי האחרונים שאין בזה חשש שינוי צורה וגם האשכנזים אינם מחויבים לפסוק ע"פ פירושו זה בדברי הר"ש ברוך שאמר.

ובנוגע למ"ש החז"א על דברי הב"ש אחרון שהוא האלפא ביתא המובא בב"י [ולא כמו שכתבו בהערה ל"ט] שאין לומר שכתב ע"פ המסורה האשכנזית כי היה חכם ראשון וספרו בנוי ע"פ ש"ס ופוסקים ולא ע"פ המסורה, הדברים צ"ב דהא לנדון זה לא הביא ראיה מהגמ' [ויש מוכיחים להיפך מהא דלא יעשה גמין צדין ואכמ"ל] וא"כ למה לא נאמר שסתם בזה כמנהגו.

והוראה יראה דאדרבה רוב הדקדוקים בפרטי האותיות שבאלפא ביתא אינם ע"פ גמ' ופוסקים אלא ע"פ קבלתו וע"פ סוד כמ"ש בעצמו, וא"כ ודאי שיש מקום להבדלים במסורת בין במ"ד שונים. ולולא דמיסתיפינא י"ל שאחרי שנתגלה ספר הזוהר שמשמעות דבריו שאכן יש כאן י' [כפי שהביא הר"ש ב"ש מספר הבהיר - לא מש"ס ופוסקים!] אלא שהיא הפוכה, ובא האר"י ז"ל - שהוכר ע"י כלל ישראל כסמכות הגדולה ביותר בתורת הנסתר אף נגד המקובלים הראשונים - והורה לכתוב כן למעשה, הרי קרוב שגם המחברים הקדמונים היו מודים לכתוב דווקא כך וכ"ש שאין ללמוד מדבריהם הסתומים לכתוב דווקא להיפך וברוך היוזע.

ג] בדעת מרן הב"י:

החז"א השתמש במכתביו כמ"פ בלשונות כמו 'שיש לנו עדות ממרן הב"י' שלא כתב כן 'שהעידו שהב"י כתב צ' ישר' 'וכפי המקובל כתב הב"י' 'אשכנזי', ומשמע שחשב שיש עדות ומסורת ע"ז מלבד מה שכתוב בב"י [ובהערות לא הבינו כן], אך צ"ע שכן לא ידוע לנו שום מקור או מסורת ע"ז ומה שנקרא הכתב האשכנזי ע"ש הב"י הוא מחמת שדקדקו לכתבו ע"פ המובא בב"י.

ומה שידוע לנו ושאפשר לדון עליו הוא רק ממה שהב"י הביא רק את האלפא ביתא ולא הזכיר שיש שתי נוסחאות ואף שהרחיב והעיר אח"כ בכל אות, והחז"א מסיק מזה שהב"י לא שמיע ליה כלל שיש לספרדים צורה אחרת ושרק ע"פ האר"י ז"ל הותחל מנהג צ' הפוך. וצע"ג לדעתנו א"כ שאר שינויים שבכתב הספרדי שלא הזהיר עליהם האר"י מאין באו, והלא 'רוב צורות האותיות בכתב וועליש אינם כפי שהם בב"י כלשון הנוב'.

ולעומתו הגריעב"ץ והחיד"א פשיטא להו שהיה הכתב הזה נהוג כבר לפני הב"י, ואם כי תמהו מאד על מה שלא הזכירה כלל לא עלה על דעתם שלא באה אז לעולם, [ונקל להאמין שהיו לפניהם סת"ם ישנים ממאתים שנה שזה דבר מצוי וראו בהם כן], ובאמת זה פשוט כנ"ל שאם לא ע"פ המסורה מנין באה, ודון מינה גם להצ' שא"צ ליחס השינוי להתפשטות תורת האר"י.

וכ"ז אם באנו לדון ע"פ משמעות הפוסקים בלבד, אבל כיום ידועים בלי פקפוק כתבי ידם של גדולי הספרדים מלפני זמן הב"י שהצ' בד"כ ביו"ד הפוכה או קרוב לזה ולא ביו"ד ישרה כלל [ומ"ש ע"ז בקונטרס בעמ' נ' שיש בהם ביו"ד ישרה אלא שההתעגלות אחורי ה' עבה יותר מגוף היו"ד וכו'] הנה רומזים בעצמם שלא כל היו"דים כן ועכ"פ ביו"ד ישרה כשרה ודאי שלא כתבו ודי בזה לענינו [וכן נמצאים בהם שאר השינויים שבכתב הספרדי עד היום, ושוב אין מה להוכיח מהב"י בנדון זה.

ומה היתה באמת דעת הב"י בהתעלמותו מהכתב הספרדי קשה להחליט אם רק מפני שלא מצא כתוב הביא רק את דברי הראשונים האשכנזים ואשר כך כפה"נ הבינו כל גדולי הספרדים בכל הדורות שלא שינו מנהגם מפני הב"י, או שבאמת נראתה לו הכתיבה האשכנזית שבב"ש מדויקת יותר וסבר שכן צריך לכתוב, ולענ"ד מסתבר שראה בחילוקים אלו דברים שאינם עיקריים ושאפשר לכתוב

לכתחילה כך או כך ואשר ע"כ כשהוטבו בעיניו דברי הב"ש בחלק ההלכה לא נמנע מלהביא כל דבריו מבלי להעיר על שינויי המנהגים.

[ואפשר שהחזו"א סבר שעכ"פ על הצ' היה צריך להעיר יותר כי רוב השינויים 'הנם רק סלסול בתמונת האותיות' כלשון החזו"א במכתב ח', אבל הלא יש גם שינויים גדולים כמו ראש הנ' והראש השמאלי בצ' עצמו שבב"ש הוא כז' ודלא ככתב הספרדי ואעפ"כ שתק מזה הב", ומנלן ששינוי היו"ד בצ' היה אצלו חשוב יותר להעיר עליו וק"ל]

ואגב יש להעיר שהב"י שכינה את בעל האלפא ביתא 'חכם אחרון' נראה שלא ידע שהוא בן דורו של מהרי"ל, וכשרוצה הב"י להביא את מקורותיו בפוסקים מזכיר ברוב האותיות את האגור שבאמת היה אחריו ושאר מאותם המקורות, ובכל ענין צורת הצ' לא הביא הב"י שום מקור קדום לבד האגור כך שאין בענין זה הסכמה מהב"י שזה 'ע"פ ש"ס ופוסקים' וק"ל.

ד] בדעת הגר"א:

דבר ברור הוא למתבונן שהשמועה הנפוצה בליטא בשם הגר"א שפסל צ' ביו"ד הפוכה היתה אחת הסיבות שגרמו למרן החזו"א להחמיר בשאלה זו, ועל אף שהוא מדגיש שאין ההלכה נקבעת ע"פ סיפורים הוא חוזר ומזכיר את הגר"א כמ"פ במכתביו, ואשר ע"כ לא למותר יהיה לפרט בקצרה את הידוע בזה.

יש שהביאו מתוספת מעשה רב שה' פוסל 'צד' כפופין עקומין מאחוריהן' ושה' אומר שנשתרבו בכתבים ע"י תלמידי הש"ץ שר"י, והנה אם הדברים אמורים על יו"ד הפוכה הרי הוכחה עכ"פ השמועה הזו אחרי שלפנינו הוא כן בכ"ק מהרח"ו, ואם הדברים אמורים על ענין אחר כמו שנראה ברור מהלשון 'עקומין מאחוריהן' הרי אינו נוגע לדין, ומה שכתבו בהערה מ"ה שאם המילה כפופין חוזר על הצ' הרי 'עקומין מאחוריהן' משמע שהכוונה ליו"ד - במח"כ איפכא מסתברא, שאם הנידון על היו"ד למה פסל רק בצ' כפופה ולא בפשוטה שהוא אותו הנדון.

עוד אמרו שהגר"א הגיה בזוהר, ולנכון העירו [הערה צ"א] שאין כ"כ נפ"מ בין הגירסאות לעניננו, גם בעל השמועה - מח"ס כתוב לחיים - אינו נאמן כמובא שם והדפוס ישן שמביא לא היה ולא נברא, כך שאין סיבה להאמין שיש הגהה כזו כ"ז שלא מצאנוה בין כתבי הגר"א ובפרט שג' הגר"א בביאורו כלפינו. והן אמת שהחזו"א כתב שההגהה מעידה על עצמה שממקור קדוש היא ושאפשר שהתחדשה להגר"א בזקנותו ומי אנו להתווכח בזה עמו זצללה"ה, אך לא רחוק שאילו ידע טיבו של הספר הנ"ל לא היה מחזר ליישב סיפוריו.

לא נשאר לנו אלא מה שכתוב במכתב ה' שהוא קלא דלא פסיק שהגר"א חלק ע"ז וכפי שהובא בעמ' מ"ז שהיה מקובל כן בליטא, אכן כבר אמרו בגמ' [מו"ק י"ח] שאין לחוש לקול בדאיכא אויבים דאפקוה לקלא... ובהגהת אמרי שפר הרי כבר מביא שהתווכח עם מחבר הכתוב לחיים שרצה לפסול דייעבד, ובספרו של אותו המחבר שבכ"י מטיח דברים נוראים שכל הכתב הספרדי אינו כתב קודש כלל! [ראה מאמר הרב גרינפלד בקובץ באו"י ק"ס]. והנה הח"ח שהביאו בכבוד במשנ"ב ודאי לא ידע ממעשה תעתועיו והחזו"א הלא כבר נולד שנים אחר פרסום 'דברי הגר"א' בספרו כך ששניהם לא יכלו לדעת - מה שנראה לנו השערה ברוה - שכל הקול הזה אינו אלא מעשה ידיו [אולי בצירוף השמועה המוטעית שבתוס' מעשה רב].

ובלא"ה קשה להבין מה שהחזו"א דוחק א"ע לדחות עדות ברורה מהגר"ח מוואלאזין ודבריו של הגרמ"מ משקלוב שהכשירו מפני שמועה שאין מי שיודע מיהו ששמעה מהגר"א ונודעה רק אחרי עשרות שנים מפטירתו [אולי סמך בעיקר על האמור בתוס' מע"ר הנ"ל], אך לאור המתברר כמדומה שאנו רשאים לשער שאילו היה ידוע כ"ז לחזו"א לא היה מתיחס ברצינות לדברים הבלתי ברורים בשם הגר"א וכמש"נ.

[ה] דעת החת"ס:

בדברים שנדפסו בס' חזו"א הביא מתשובת החת"ס בחאה"ע שדן להכשיר בגט צ' הפוך כיון שכך כתיבתו ע"פ המקובלים והתינוק קורא אותו צ', וכתב שמזה מבואר שלהנוהגים ישר הוא לעיכובא בסת"ם דאל"ה ל"ש לדון בגט אלא שהחת"ס מכשיר בגט דמ"מ כתב הוא עת"ד. וצ"ע בראיה זו דהשואל אכן ה"י ס"ד לפסול אבל החת"ס לא דן להכשיר אלא פסק בסכינא חריפא בזה"ל איך נפסל הגט בשביל זה והוא פשוט וא"כ אדרבה משמע שיש להכשיר גם בסת"ם ולא שיש כאן איזה חידוש מיוחד בהל' גט.

ועכ"פ פשוט שבזמן שכתב החזו"א דברים אלו בדעת החת"ס לא ידע עדיין מדבריו בשו"ת יו"ד רס"ו [שהזכיר במכתביו ו' וח'] ששולח לשואל תמונת האותיות שלמד עם הסופר שלו ושמה שימיני הצ' מהופכין הוא ע"פ קבלתו מרבו ע"פ האר"י, שמכאן ואילך הדבר ברור שלא רק שהחת"ס הכשיר בסת"ם אלא גם הנהיג כן למעשה וכידוע וכמקובל בשמו, וכן מעידים הגר"י וועלץ והגר"ש ואזנר צ"ל שדברו עמו אחרי שהתפרסמה שיטתו בזה ואמר שלא ידע מהחת"ס, והדברים ברורים מצד עצמם וכנ"ל.

ויש להצטער על הדברים המוזרים שנכתבו בעמ' ס' כאילו החזו"א פירש שהחת"ס כותב בדרך התנצלות (?) שאף שדעתו לפסול צ' כה"ג הם נכנסו (?) לצורת האותיות של הסופר מחמת שרבו נהג כן, טוב היה לדברים אלו שלא באו לעולם.

[ו] דעות האחרונים:

בסוף הקו"י [והצדיקו את הצדיק] הביאו דעות אחרונים לפסול ולהכשיר וראוי להעיר בכמה נקודות בזה.

ראשית; אין כ"כ ראייה מקדמונים שלא ידעו כלל שהוראת האר"י לכתוב כן ושהרבה סופרים בימי קדם כתבו כן ושיש מדינות שלמות שכותבים כן לכתחילה, וספרי הפוסקים מלאים מכגון זה שמתחשבים במה שאחרים נוהגים כן שעכ"פ אינו פסול [וכדברי הגמ' בחולין אינהו מיכל אכלי אנן מיסתם נמי לא סתים], ובודאי בד"ד שפסלו מספק רק כי לא ה' ידוע להם שיש שכותבים כן, יש כאן רק ראייה שאין סברת הפמ"א והנו"ב מוסכמת שאין כאן שינוי הפוסל, ומ"מ לדינא רבו האחרונים המכשירים והם גדולי הפוסקים היחידים ששתלן בכל דור להורות חוקיו ומשפטיו לישראל כמו שפורטו מקצתם גם בקונטרס [ולא הזכירו משום מה את שמותיהם של מרנא הגר"ח מואלאזין והשו"מ והגר"ש קלוגר זללה"ה ועוד רבים].

ויש למנות ע"ח המכשירים גם את כל הגדולים שלא הזכירו במפורש נידון זה אבל היה פשוט להם שכתב וועליש כשר והשתמשו בו בעצמם, וגם כל גדולי הספרדים שבכל דור ודור שראו את הב"י ודרכם לפסוק כמותו ולא נמנעו מלכתוב צ' ביו"ד הפוכה כמנהגם ע"כ סוברים שאין קפיידא בזה.

שנית; באות ג' בקונט' הנ"ל הציגו כאילו דעת הרבה אחרונים דעכ"פ אין זה לכתחילה ואי"ז צורת הצ', ובמח"כ אין זה מדרך היושר. לא נחלק אדם מעולם שבני אשכנז הכותבים ע"פ הב"י אין להם לשנות כקצו של יו"ד מהכתב המבואר בב"י, וכשנשאלו גדולי אשכנזים אם זה כשר השיבו שבדיעבד כשר אף שאין אנו כותבים כן לכתחילה, ואין לזה שייכות לשאלה אם יש לאלו שמנהגם דווקא כהאר"י להדר' לכתוב כמנהג האחר שהוא כביכול יותר 'לכתחילה' ממנהגם ז"פ.

ובכלל א"י מקום ללשון 'הרבה אחרונים דס"ל דכך היא צורת הצדיק' וכי יודעים או קובעים האחרונים בצורת האותיות דבר מדעתם מעבר למקובל מדורות עולם וכ"א נוהג כקבלתו. וחלק מהאחרונים הללו אינם אלא סופרים ומה יכתבו בתורת 'הצורה לכתחילה' אם לא את מנהג מקומם.

עוד נפלו אי-דיוקים במצוטט בשם ס' מלחמת חובה שפשט המנהג ע"פ קסת הסופר וס"ת נגזו וכו' ומביאים תלונות על קסת הסופר שלא תיקן בספרו, ובאמת הוא מביא שם בעצמו שהקסה"ס פירסם חזרתו [ולענ"ד י"ל שגם בתחילה לא כיון לתקן בתפילין שבזה מביא אח"כ דעת האריז"ל וצ"ע בזה], וכותב שהפוסלים והמניחים ס"ת בקרן זזית אומרים ס"ת של חסידים פסולים! זה לא בגין הקסה"ס שלא אסר לקרוא בהם ודל", גם מ"ש בשם הישועות יעקב אינו אלא נכדו הגרצ"ה ואין לנו מתשובתו אלא שדיעבד ודאי כשר.

גם השתבשו לענ"ד בפירוש דברי המו"ק שכתב נ"ל יותר שהיו"ד הימנית צ"ל כראש הא' עם ירכי' וכתבו שכוונתו לעשות ביו"ד ישרה, אך נראה פשוט שכוונתו לעשות כמו ראש הא' בכתב הספרדי הדומה מעט לז' וכפי הצילומים מכתב הר"מ זבארו [ולא בא הגריעב"ץ באמצע פירוט הכתב הספרדי להורות לעשות כאשכנזי אלא שהוא מצדד שזו הכתיבה המדויקת לדעתם אף שהרבה פעמים נראית עי"ז היו"ד הפוכה לגמרי ודו"ק].

וראה לקמן שהערנו שבהרבה כתבים עתיקים אשכנזים וספרדים אין אחידות בצורת היו"ד שבצ' והיא נראית לפעמים ישרה ולפעמים הפוכה ולפעמים כמין ז' או משולש ולפעמים קשה אפי' להגדיר כאיזה מהם, ויתכן שהצורה לכתחילה אצל חלקם אכן היתה כמ"ש המו"ק ביו"ד שבא' שהראש מתפשט מעט מימין הרגל אלא שקשה לדקדק בזה ובפרט בכתב קטן ולכן משתנה מעט לכאן ולכאן, ומ"מ נראה שמוכח גם מזה שא"צ יו"ד כשר כמובן.

[ז בענין כתב וועליש:]

במכתב ד' ובמכתב ז' מזכיר החזו"א כתב וועליש ומקשרו לתגין ולאותיות משונות ושאין הכרח שהיו"ד בו הפוכה, ובמכתב ו' מזכיר ג"כ כמה פעמים לדייק מהאחרונים שכתב ווליש איננו ב' הפוכה. ותמוה טובא שהדבר ידוע שכתב וועליש הוא כינויו של הכתב הספרדי ותו לא, ובדאי שעכ"פ מאות בשנים הם כותבים ביו"ד הפוכה וכפי שכבר העיד היעב"ץ במו"ק וככל ספריהם הישנים שלפנינו.

ואמנם בשאלה אם זהו הכתב הספרדי מעולם או ששינו ע"פ האריז"ל צריך ראיות של "חיפוש וחקר קדמוניות" שהחזו"א מתנגד להם, אבל עכ"פ כל גדולי אחרונים בשלש מאות השנים האחרונות ותלמידי הגר"א מכללם שהכשירו כתב וועליש אין ספק שבכלל דבריהם צ' כזו ושהיא בכלל מה שהנו"ב כותב שרוב אותיות כתב וועליש משונות מהכתוב בב"י והוא עומד ומתמיה: וכי ס"ד לפסול כתב וועליש ...

וכפי הנראה לאור הבנתו הנ"ל - שכתב וועליש שייך לחידושים שבס' תגין וכד' - האריך במכתב ג' להוכיח ממה שלא הזכיר הרמב"ם דקדוק בהיפוך היו"ד כשהזכיר השינויים של לפופות וכו', אבל אליבא דאמת אין כאן שמץ ראיה איך הי' הצ' של הרמב"ם בכל התורה כולה כמובן, ואין שום הבנה למה שדוחקים עצמם [בהערה ס"ט וע"ב] כאילו החזו"א סובר שאילו היה לרמב"ם מסורת לכתוב דווקא ב' הפוכה היה צריך להזכירו כאן יותר מכל צורות האותיות שלא דיבר בהם - מה שאין לו שום טעם וריח כמובן לכל בר דעת.

[ח אודות המנהג הקדום:]

הנה החזו"א התייחס בכמה פנים לשאלת המציאות ההיסטורית איך כתבו בדורות עברו, וקשה לדעת כמה משמעות נתן לזה למעשה ומתי כתב רק לטעמו של השואל וכד', גם המידע שבידו בענין זה השתנה תוך כדי המו"מ וכיום ידוע עוד הרבה יותר, ונכתוב בס"ד בקיצור מה שיש להעיר.

במכתבים הראשונים נראה שהיתה דעתו שלא היה נוסח כזה כלל לפני זמן האר"י שחידשו ע"פ הזהור, אבל בחזו"א או"ח - אולי מחמת שאז ראה כבר את הגהת הר"ש ברוך שאמר - כתב שנתגלה

שכבר פשטה הטעות לפני שש מאות שנה ולא הי' כח ביד הב"ש לבטלו ולפיקח אין בירור ממה שימצאו ספרים ישנים ב' הפוך, ומ"מ המשיך לטעון שאי"ז נוסח ספרד ולא היה מקובל בין חכמי ספרד ולא התפשט אלא ע"פ האריז"ל.

והנה מקורותיו של החזו"א שלא היה זה נוסח ספרד הקדום הם בעיקרם שלושה; א. הר"ש ברוך שאמר שלא היה כותב בחריפות נגד זה אילו היה זה מנהג הראשונים בספרד וכן הב"ש שבב"י שלא הזכיר מנהג אחר. ב. הב"י שהיה ספרדי ולא הביא כלל מנהג אחר מהב"ש. ג. המסורת והמקובל שהשינוי נעשה ע"פ הארי"ז וכמו שהזכיר החת"ס וכמו שמזכיר מהפמ"א והנו"ב שדנו להכשיר ולא הזכירו שהוא מנהג ספרד.

ולכאורה בכ"ז אין דבר מוכרח כלל, כי מניין היה צריך הב"ש [ונכמוהו האחרונים] לדעת על מסורתם ומנהגם של מדינות רחוקות מארצו ולמה לא היה רשאי לחשוב שאין חולק על המקובל בידו, וזאת מלבד מה שלכאורה באמת לא דיבר נגד יו"ד הפוכה כלל וכמשנ"ל למעלה, וכמו"כ האחרונים שבארצות אשכנז לא היו מוכרחים להכיר את הכתיבה הספרדית ואף אם הכירוה [וכינוה כתב וועליש] לא יכלו לדעת אם היא קדומה וכמה, והמו"ק והלדו"א שהכירוה היה פשוט להם באמת שהיתה כבר לפני הב"י וכנ"ל לעיל [ואודות הב"י עצמו נתבאר למעלה אות ג].

ומה שרגיל בפי הכל ובדברי האחרונים שהפרכת היו"ד היא ע"פ הארי"ז הדבר פשוט כפי שהעיר בצדקת הצדיק שהארי"ז הוא אכן המקור להתפשטות כתיבה זו בקרב האשכנזים שלא עלתה על דעתם להתחיל לכתוב שום אות כספרדים כי אם הצ' ע"פ כתיב הארי"ז, אבל איזו אסמכתא יש מזה מהו הכתב העתיק של הספרדים שלא דנו בו חכמי אשכנז [וחכמי הספרדים באמת אינם מיחסים זה להארי"ז ולא שמעו מעולם חילוק בין תפילין לס"ת אלא כותבים כן מאז ומעולם].

והנה החזו"א כתב שהוא מתנגד לקביעת הלכה ע"פ חיפוש וחקר קדמוניות [מכתב ד'] ושאל שום ראייה לא מדפוס ולא מכת"י רק נשתרבו שיבוש אצל הסופרים [מכתב ג.], ובודאי דבריו נכונים בזה שאין להכריע הלכה מכ"י הנמצאים שהרי כבר הברוך שאמר והאלפא ביתא בעצמם כותבים מורות ע"ז שרוב הסופרים אינם כותבים כדן, ולא נוכל להביא ראייה אלא אם נדע שהכותב בר סמכא.

ומ"מ אחרי שתמהנו לעיל על הוכחות החזו"א לאידך גיסא שלא היה זה מנהג קדום, לא למותר יהיה להזכיר הידוע כיום שלא זו בלבד שבכת"י הנמצאים מגדולי הספרדים לפני הב"י ואחריו הצ' ביו"ד הפוכה, אלא שגם בחלק גדול - ואפשר שברוב - מהכת"י האשכנזים המצויים מתקופת הראשונים נמצאים צ' כאלו כך שהכתיבה הזו היתה נפוצה מאד, ובודאי שזה תימה לומר שגדולי הדורות נקטו שזה באמת פסול ולא בא הדבר בספריהם כלל להזהיר ממכשול נפוץ כ"כ כמו שהזהירו מטעויות אחרות [מלבד **אולי** הר"ש ברוך שאמר למפרשים כן בדבריו וגם הוא לא הסתמך על שום גדול במה שפסל אלא שנראה לו כן].

ואמנם יש לציין שהרבה פעמים רואים שינויים באותו הכתב שיש צ' כאלו וכאלו, וגם יש צורות אמצעיות בין זל"ז ואף כאלו הדומין לז' או כמשולש לבד, ומסתבר מכ"ז שבאמת לא היתה מסורת בדווקא ישר או הפוך אלא העיקר שיהיה ראש מימין 'כעין' יו"ד, [וראה בשו"ת תרומה ד' ס' ר"ל שנקט יו"ד שבש"ן ועין' ויו"ד שעל האל"ף ומה שאחורי הצד"י] וכע"ז בשו"ע ס' ל"ו ס"ב ודו"ק]. ובזה א"ש דאף שלא מצאנו מי שכתב במפורש להפוך היו"ד נהגו רוב הסופרים שלא להקפיד בזה ולא ערערו ע"ז גדולי הדורות, ול"ש לשאול למה לא הוזכר שיש שני נוסחאות כי כנראה לא ראו בזה שינוי חשוב כלל.

ומ"מ כמדומה שצ' ביו"ד ישרה ממש אין כלל בכתבי היד הספרדים ויש לשער א"כ שגדולי הראשונים בספרד לא כתבו יו"ד ישרה כפי שסבר החזו"א. ויש לתמוה על מה שכתב בהערות כמ"פ כאלו יש מחלוקת בין האשכנזים לספרדים אם מחויבים לדקדק בצורת האותיות וז'יכו' לחכמי הספרדים שיטה מקילה בזה בלי שום ראייה ואף החזו"א לא רמז כן מעולם, ואם מחמת שמוצאים שינויים שכתבו פעמים כך ופעמים כך זהו דבר מצוי מכמה סיבות ובפרט אם לא ראו נפ"מ בשינוי זה וכנ"ל, וכמדומה

שאינו לנו רשות לקבוע שגדולי עולם שכתב ידם בידינו ידעו מהמסורת לכתוב יו"ד ישרה ולא כתבו כן מחמת 'סבברו שא"צ להקפיד על דקדוק צורת האותיות'.

ט] הוראת החזו"א:

כבר במכתבים הראשונים כתב החזו"א כי 'הנוהגים בהפיכת היו"ד כקבלתם לא שייך לומר שעושים שלא כדין כיון שהורו להם חכמי הדורות וע"ד כן ניתנו המצוות לישראל, ופשוט שאין רצונו לומר שלקוטטא דמילתא באמת הוא שלא כדין רק שהיו רשאים לעשות כרבותיהם [וכמו שרמזו בהערה ל"ב], רק הכוונה כמו שהזכיר ע"ז כמ"פ דנהרא נהרא ופשטיה ז"א שעל כ"א להמשיך אחר מנהגו והוראת רבותיו ואשר ע"כ 'מוסכם שהספרדים צריכים לנהוג לכתחילה כמנהגם'.

וכ"ז גם לדעתו שהספרדים שינו ע"פ האר"י ז"ל שכן הדבר פשוט שרשאים לקבל הוראות האר"י אף כשחולק על ראשונים, וכפי שקבלו ע"ע לפסוק כב"י גם בניגוד למנהגם הקדום לפסוק כרמב"ם וכפי שתלמיד הגר"א נוהגים כמותו אף כשחולק על ראשונים, והחזו"א לא נכנס כלל לדון בזה כדבריו במכתב ח': 'אין נפ"מ בזה שאין אנו רשאים להרהר בזה כיזעו רב גובריה וקדושתו, וכל דבריו לא היו אלא למי שלא קבלו הוראתו ונהגו ביו"ד ישר' שצריכים לנהוג זה לעיכובא ז"א שלפי מסורתם ומנהגם זהו בדיוקא כן.

[ובאמת מקובל כן בספרי גדולי האחרונים הספרדים שפוסקים כהאר"י אף כשהוא חולק על השו"ע וכתבו טעם לזה שאילו ידע מרן מדעת האר"י היה פוסק כמותו (!) והאריך בזה הגר"י הלל שליט"א בתשובותיו, ומה שכתבו בהערה ל"א שדעת החזו"א במכתביו שבמחלוקת האר"י ומרן יש לנהוג כמרן לא ידעתי מנין להם].

ובפשטות אין חילוק בזה בין הספרדים לבין קהילות החסידים שגם הם נוהגים כן מדורות ומאי נפ"מ כמה דורות בדיוק, [וגם בני אשכנז אינם מובטחים שלא באו אבות אבותיהם מספרד לפני מאות שנים ונשתנה מנהגם ...], ואם היה חילוק בהוראות מרן החזו"א אליהם - מה שלא מצאתי לו אסמכתא - אפשר שהיה זה במי שכבר שינה נוסחו ומנהגו בשאר דברים לנוסח אשכנז או אולי במי שרק אביו היה הראשון ששינה לנוסח האר"י.

ולכאורה הקהילות שמנהגם כן אסור להם לשנות משום 'אל תטוש' וכלשון החזו"א 'צריכים לנהוג לכתחילה כן', ובפרט שלהאר"י יש קפידא לכתוב כן, ומ"ש במכתב א' שמי שמהדר אחר כתב הב"י אין מזניחין אותו אין ברור שכוונתו למי שמנהגו ידוע ביו"ד הפוכה [וגם נראה שהיה אז מסופק עדיין אם כתב הספרדים ב' הפוכה ואם יצא זה מפי האר"י ועיין], ומה שציטטו בהערות ל"ד וצ"ו כאילו כתב החזו"א: 'אצל הספרדים אין מי שמערער לפוסלם אבל גם המדקדק ישכון בטח' במח"כ לא נמצא לשון זה. ומה שהעירו בהערה צ"ו מחטטורת הח' ורגל הש' ועוקץ הי' שהספרדים כיום מדקדקים בהם לא דמי כי עולא לדגא שדברים אלו למדו הפוסקים מהגמ' וראוי לחשוש להם אבל למה צריכים לקבל סברת הברוך שאמר - אף אם נחשיבו כגדולי הפוסקים - נגד מנהגם מאז ומעולם לכתוב כן לכתחילה, וכ"ש שהאר"י מצריך לכתוב דווקא כן והמשנה נמצא חומרו קולו ופשוט.

[ובנוגע לשמועות שמתחילה נקט מרן החזו"א להחמיר לכולם יש בזה הגיון, כי כפה"נ במכתבים הראשונים לא באו לידו אז אלא דברי הפנים מאירות ולא שאר האחרונים, וע"פ דברי הגר"א היה לו ספק אם זהו בכלל מהאר"י ז"ל ואם זהו כתב הספרדים בכלל, אבל מאידך גיסא החזו"א עצמו מכחישי שמעולם לא אמר כן ושהוא ממי שחושדין אותו ואין בו וצ"ע, ולמעשה אין נפ"מ שבדאי לא החזיק כן אח"כ].

ואמנם דעת מרן החזו"א לבני אשכנז טעונה עדין בירור, דבמכתבים ה' וח' כותב שאף אם לבני ספרד זהו עיקר הכתב לכתחילה אי"ז סותר שלדעת אשכנזים ה"ז פסול דיעבד, אך מ"מ האריך טובא בכל מכתביו להוכיח שלא היה זה מנהג קדום אצל הספרדים וכתב 'שזה חשוב מאד' ושאילו היו מעידים

שה נוסח ספרד היתה חובתנו לקבלה', ולכאורה מאי נפ"מ לבני אשכנז אם נהגו כן בספרד כיון דלדידהו הוי שינוי צורה וכו"ל.

ונראה שהרגיש מרן החזו"א דסו"ס אין טענה ברורה המכרחת לפסול לאשכנזים מה שנוהגים הספרדים, ומה שסתמו גדולי אשכנז יו"ד אינו מחייב ש' הפוכה אינה כשרה דיעבד ואולי אף לכתחילה, ואף אם הברוך שאמר פוסל מסברתו לא קבלנו דעתו נגד הרי"ף והרמב"ם וכל הראשונים [שהרי תורה אחת היא לכל תפוצות ישראל עד שלא התברר לנו שיש מחלוקת בזה] ואדבריה נימא שהיה מבטל דעתו אילו ידע ממנהגם, ולכן דווקא אם יתברר שאין השינוי קדום ואינו אלא ע"פ קבלת האר"י אז אפ"ל שמי שלא קיבל הוראות האר"י ונוהג כמנהג הישן ה"ז לדידהו אף לעיכובא שבנגלה אין מי שחולק על הב"ש.

ולפ"ז לפי הידוע לנו כיום שהכשר הצ' ביו"ד הפוכה קדם הרבה להב"י ולהאר"י ונהגו בו דורות רבים במקומות רבים וכדלעיל, וכמעט אין ספק שכך היה גם לפני גדולי הראשונים הספרדים, ולעומת זה לא ברור כלל שהברוך שאמר כיוון לפסול בזה, וגם הגר"א שהזכיר החזו"א שהיה בקי בנסתר ודעתו שלא לשנות אין ברור כלל שהביע דעתו בזה ושנחלק על האר"י ז"ל, הרי לכאורה יודה החזו"א שאין מקור לפסול גם לאשכנזים הכותבים בנוסח הב"ש ודו"ק היטב בכ"ז.

י' סיכום האמור והנוגע לדינא:

א. החזו"א הסכים כבר בתחילת הדיון שהנוהגים בהפיכת היו"ד לקבלתם עושים כדיון ועליהם לנהוג כן לכתחילה, ולכאורה לא שייך בזה 'להדר' לנטוש את מסורתם וקבלתם.

ב. דעת החזו"א שלבני אשכנז הנוהגים בכתב הב"י יש לחוש שיו"ד ישרה מעכבת ויש קצת סתירות בלשונו אם הוא לצאת מיד ספק או שיש לפסול יו"ד הפוכה בהחלט ואפשר שהשתנתה בזה דעתו לחומרא. כמו"כ נראה מדבריו שבס"ת יש מקום להקל.

ג. פסק זה מנוגד לדעת רובא דרובא מגדולי האחרונים שהכשירו בפשיטות ויש שכתבו בתוקף נגד הערעור. חלק מהם היו ידועים למרן החזו"א וחלק עליהם מסברא ומחמת דברי הברוך שאמר אבל כפה"נ לא ידע מכל האחרונים שדנו בזה. גם לא קיבל שכתב וועליש שהכשירו אחרונים רבים היה ביו"ד הפוכה וככל הידוע לנו אין בזה ספק.

ד. דברי הברוך שאמר שמכך עליהם החזו"א בכל כחו פירשום רבים שלא נאמרו על יו"ד הפוכה ולא מצאנו התייחסות מהחזו"א לאפשרות זו. כמו"כ יש להעיר על הנחת החזו"א שדברי גדולי האחרונים בטלים מפני סברת הב"ש שלא מצאנו לו חבר מן הראשונים למרות שכידוע כיום יו"ד הפוכה היתה נפוצה מאד בכל הדורות.

ה. החזו"א האריך לטעון ולהוכיח שלא היה זה מנהג ספרד הקדמון אלא ששינוי ע"פ האר"י ז"ל, אבל לפנינו ס"ת מכתבת גדולי ספרד לפני זמן הב"י והאר"י וברור שלא כתבו ביו"ד ישרה ובפשיטות כך היה כבר בזמן הרי"ף והר"ם, ונראה מדברי החזו"א שיש בזה משמעות לקביעת ההלכה גם למנהג האשכנזים.

ו. בארץ מולדתו של החזו"א היה מקובל בשם הגר"א לפסול והחזו"א נתן בזה אמון מסוים אף שלא קבע מסמרות ע"פ זה. אך כפי שנראה מכלל המקורות השמועה הזו מפוקפקת מאד וקשה לדחות על פיה את הוראת גדולי האחרונים ובכללה תלמידיו הגדולים שהכשירו.

ז. לאור כל הידיעות האמורות נראה שגם לבני אשכנז לא שייך להזכיר חשש פסול ושהחזו"א היה מודה בזה, ולכל היותר היה מחזק את מי שבלא"ה מנהג אבותיו בכתב ב"י שיש לו טעם נוסף שלא לשנות וכלשונו: אני מחמיר לקחת צ' ביו"ד ישר שלא ערער עליו אדם ... ומה יחסר לנו אם נחזיק בכתב הברור לנו - ותו לא מדי.

